

UDK:800

Saidaxon SAYDIGANIYEVA,
Toshkent davlat sharqshunoslik tayanch doktoranti
E-mail: Saydiganiyeva86@gmail.com

F.f.d., dotsent S.Zokirova taqrizi asosida

A COMPARATIVE STUDY OF PUNCTUATION IN CHINESE AND UZBEKI

Annotation

Punctuation norms are an important part of the norms of the literary language, and the writing of the present period is unthinkable without punctuation marks. The article reveals the similarities and differences between punctuation marks in Chinese and punctuation marks in Uzbek, examines the main differences and similarities in their use.

Key words: Punctuation norms, punctuation, history of punctuation marks, Uzbek language, Chinese language, differences in the use of punctuation marks.

СРАВНИТЕЛЬНОЕ ИЗУЧЕНИЕ ПУНКТУАЦИИ В КИТАЙСКОМ И УЗБЕКСКОМ ЯЗЫКАХ

Аннотация

Нормы пунктуации являются важной частью норм литературного языка, и письменность настоящего периода немыслима без знаков препинания. В статье раскрываются сходства и различия между знаками препинания в китайском языке и знаками препинания в узбекском языке, исследуются основные различия и сходства в их использовании.

Ключевые слова: Нормы пунктуации, пунктуация, история развития знаков препинания, узбекский язык, китайский язык, различия в использовании знаков препинания.

XITOIY HAMDA O'ZBEK TILIDAGI TINISH BELGILARNING QIYOSIY TADQIQI

Аннотация

Punktuatsion me'yorlar adabiy til me'yorlarining muhim bir qismi bo'lib, hozirgi davr yozuvini tinish belgilarisiz tasavvur qilib bo'lmaydi. Maqolada xitoy tilidagi tinish belgilari bilan o'zbek tilidagi tinish belgilarining o'xshash hamda farqli tomonlarini ochib berilib, ularning qo'llanilishidagi asosiy farq hamda o'xshash tomonlari tadqiq qilingan.

Kalit so'zlar: Punktuatsion me'yorlar, tinish belgilari, tinish belgilarining rivojlanish tarixi, o'zbek tili, xitoy tili, tinish belgilarining qo'llanilishidagi farq.

Kirish. Tilshunoslikda punktuatsiya termini tinish belgilarining ishlatilishi haqidagi qonun-qoidalar majmui va tinish belgilarga nisbatan qo'llaniladi. Punktuatsiya so'zi lotincha "punktum" – nuqta so'zidan olingan bo'lib, tilshunoslikning mustaqil bo'limi sifatida tinish belgilari tizimi va ularning qo'llanilishi qonun-qoidalarini o'rganadi. Punktuatsiya qoidalari va me'yorlarini bilish esa yozuvda fikrni aniq, mantiqan to'g'ri va ifodali, ravon va tushunarli hamda maqsadga muvofiq bayon qilishda katta ahamiyatga ega. Tinish belgilarining asosiy vazifasi yozuvda ifodalangan fikrning bo'linishi, gapning qanday qismlarga ajratilishi va bu qismlarning o'zaro munosabatini ochib berishdan iborat. Bunda ular gapning ma'nosiga ta'sir qilib, ularning qo'llanilishidagi xatoliklar gapning asl ma'nosi o'zgarib ketishiga olib kelishi mumkin.

Xitoyning tinish belgilarining rivojlanish tarixiga nazar tashlaydigan bo'lsak, Xitoyning qadimgi kitoblarida tinish belgilari mavjudligi aniqlangan. Bu tinish belgilar "judou" ("句读" bu yerda "读" - dou shaklida o'qiladi) deb nomlanib, ularning yozuv shakli "。" hamda "、" tarzida ifodalanadi, "ju" (句) har bir gapning ohirida kelib, "dou" (读) gapning o'rtasida ohanga pauza berish uchun qo'llanilgan. XX asrning 20-yillarida Xitoyning tilshunos olimlari tomonidan qadimgi ko'rinishdagi tinish belgilari asosida, yana Yevropa davlatlari hamda Yaponiyaning tinish belgilarini qabul qilgan holda punktuatsion belgilarni me'yorga keltirishda katta ishlarni amalga oshirildi. Bu ishlarning natijasi sifatida 1920-yilning fevral oyida birinchi butun Xitoy uchun umumiy bo'lgan punktuatsion me'yorlar nashr qilindi. Bu davrda tinish belgilarining soni 12 ta bo'lgan. 1951-yil senyabrda hukumat tomonidan "Tinish belgilarining qo'llanilishi me'yorlari"

nashrga chiqarilib, shu yilning oktyabr oyida butun Xitoyda qo'llanilishi talab qilindi. Bunda 14 ta tinish belgilari kiritildi. 50 yil davomida bu me'yorlardan turli soha vakillari foydalanib keldi. 1990-yilning mart oyida Davlat til va adabiyot ishlari qo'mitasi Xitoy Xalq Respublikasining Matbuot va nashr boshqarmasi bilan birgalikda "Tinish belgilarining qo'llanilish me'yorlari"ni nashr qilib, bu nashrda oldingi me'yorlarga yana ikkita tinish belgisi qo'shiladi. 1995-yilning dekabr oyida Davlat texnik nazorat boshqarmasi tomonidan Xitoy Xalq Respublikasi davlat standarti (GB/T 15834-1995) sifatida "Tinish belgilarining qo'llanilish me'yorlari" e'lon qilindi, 1996-yilning iyun oyida amalga oshirildi. Bu me'yorda hammasi bo'lib 16 ta tinish belgilari ko'rsatildi [1]. Hozirgi kunda Xitoyda amalda bo'lgan "Tinish belgilarining qo'llanilish me'yorlari" Xitoy Xalq Respublikasi Sifatni nazorat qilish bosh boshqarmasi hamda Xitoy Davlat standartizatsiya qo'mitasi bilan birgalikda nashr qilingan, hamda 2012-yilning 1 iyunida muomilaga kiritilgan "GB/T 15824-2011" standarti hisoblanadi [3].

Xitoy tilidagi tinish belgilar ikki xil bo'lib, birinchi turdagi tinish belgilar gapda to'xtash, pauza hamda intonatsiyani ifodalab, ular "dianhao" (点号-tinish belgi) deb nomlanadi. "Dianhao" o'z navbatida ikkiga bo'linib, gapning ohirida qo'llaniladigan hamda gapning ichida qo'llaniladigan "dianhao"larga ajratiladi. Gapning ohirida qo'llaniluvchi tinish belgilar, gapga to'xtash va intonatsiya berish uchun himat qilib, ularga nuqta "。" (句号), so'roq "?" (问好) va undov "!" (叹号) belgilari. Ganing ichida qo'llaniluvchi tinish belgilar, gapning ichidagi turli xil xarakterdagi pazalar berish uchun hizmat qilib, ularga vergul "、" (逗号), yuqoriga qaratilgan vergul "、" (顿号,

odatda uyushib kelgan so'zlarni ajratish uchun hizmat qiladi), nuqta vergul “ ; ” (分号), ikki nuqta “ : ” (冒号) kiradi.

Xitoy tilidagi tinish belgilarning ikkinchi turi “biaohao” (标号) deb nomlanib, ular gapda kelgan komponentlarning (asosan so'z va so'z birliklar) o'ziga hosligi va qo'llanilishini ifodalab keladi. Bu turdagi tinish belgilarga qo'shtirnoq “ ”, “ ” (引号, ikki xil shaklda qo'llaniladi), qavs “ ( ) ”, “[ ]”, “ [ ] ” (qaysi matbuot nashri habarlari ekanligini ko'rsatish uchun, masalan 【新华社南京消息】) hamda olti burchakli qavs (rasmiiy hujjat chiqqan sanani ko'rsatish uchun olti burchakli qavs qo'llaniladi) (括号), tire “—” (破折号), ko'p nuqta “……” (省略号), urg'u beruvchi nuqta (着重号, xitoy punktuatsiya belgisi bo'lib, iyeroglifning ostiga qo'yiladi), defiz (连接号), ajratuvchi nuqta (间隔号, xitoy tilidagi tinish belgisi bo'lib, ismlarni ajratish uchun hizmat qiladi), kitobiy qo'shtirnoq “《》” (书名号), atoqli otlar belgisi “——” (专名号), og'ma chiziq (分隔号) (3, 494-495b.)

Ilmiy manbalarda o'zbek yozuvida tinish belgilarining qo'llanilishi davri sifatida XIX asrning ikkinchi yarmi ko'rsatiladi [4]. Tarixda o'zbekcha matnlarda hozirgidek shakl va mazmundagi tinish belgilari qo'llanilmagan, ammo qadimgi qo'lyozmalarda tugal fikrni yoki uning ayrim qismlarini bo'laklarga ajratuvchi maxsus ishoralar ishlatilgan [5]. Ma'lumki, xalqimiz tarixiy taraqqiyoti davomida turli xil yozuvlardan foydalanib kelgan, bu yozuvlarning tarixi bilan bog'liq bo'lgan ma'lumotlar punktuatsiyadagi o'zgarishlarni davrlashtirishga ham asosli manba sifatida hizmat qiladi. O'zbek xalqi qadimdan o'rxun-enasoy, uyg'ur, arab, lotin va kirill yozuvlaridan foydalangan, bu tillardagi punktuatsion belgilarning barchasini hozirgi o'zbek adabiy tili punktuatsiyasining asoslari deb aytishimiz mumkin. Qadimgi qo'lyozmalarni tadqiq qilgan olimlarning ma'lumot berishicha, O'rxun-Enasoy yodgorliklari orasida “Irk bitigi” da turli xil ishoralar ko'p berilgan. Bu ishoralar haqida quyidagi ma'lumotlarni olishimiz mumkin: “Asardagi bo'limlar bir-biridan qora siyohli qo'shaloq kelgan bir, ikki, uch hamda to'rtta kichik dumaloq tizimi bilan ajratilgan. Dumaloqlarning ichi qizil siyoh bilan bo'yalgan. Bu tartibda asarning boshidan oxirigacha amal qilingan. Asarning har bir bo'limi yangi qatordan boshlangan”[6]. Shuningdek, bu

davrga tegishli bo'lgan qo'l yozmalarda ikki nuqta (:) bilan, bir nuqta (·) qo'llangan bo'lib, ushbu qizil siyohda berilgan belgilar so'z va jumalarni bir-biridan hamda qo'shimchalarni so'zlardan ajratish uchun hizmat qilgan.

O'zbek tili punktuatsiga doir qilingan tadqiqot ishlariga ko'ra, o'zbek punktuatsiya tarixini quyidagi davrlarga ajratish mumkin [4].

I-VIII asrlar. Bu davrga oid oromiy va turkiy runik yozuvdagi manbalarda ishlatilgan tinish belgisiga o'hshash vositalar, ularning asosiy vazifasi ajratuvchi bo'lib, gap qismlari ma'lum oraliq masofa – intervallar vositasida ajratilgan. Bu davrdagi belgilar hech qanday ma'no ifodalagan, shunchaki so'zlarni o'zaro qo'shib ketmasligi uchun hizmat qilgan.

IX-XIX asrlar. Punktuatsiya taraqqiyot tarixining bu davrida arab grafikasiga asoslangan eski o'zbek yozuvi amalda bo'lgan va ajratuvchi belgilar tugallanganlik, xabar, so'roq, buyruq kabi qo'shimcha vazifalarni vajara boshlagan. Gap mazmunini farqlash uchun nuqtaning turli ko'rinishlaridan foydalanilgan.

XIX asrning ikkinchi yarmidan XX asrning oxirigacha bo'lgan davr bo'lib, bu davrga kelib, tinish belgilarning tizimi va ularning vazifalariga aniqlik kiritilgan bo'lib, til egalarida tinish belgilarini qo'llash malakasi shakllangan. O'zbek punktuatsiyasining shakllanishi va rivojlanishida, ayniqsa, 1971-yilning 28-aprelidab boshlab, 1917-yilning boshlarigacha muntazam ravishda nashr etilgan “Turkiston viloyatining gazetasi” muhim o'rinni egallagan. Bu davrda tarjimashunoslik ham juda rivojlangan va ayni jarayonda asliyadagi tinish belgilari ham o'zbekcha nusxaga o'tgan.

XX asrning oxiridan hozirgacha bo'lgan davr. Sohada izlanishlar olib borgan tilshunos olimlar tomonidan punktuatsiyaning nazariy va amaliy masalalari o'rganilib, tinish belgilarini qo'llash bo'yicha qoidalar takomillashtirilgan.

Tinish belgilari haqida dastlabki ilmiy ma'lumotlar Ahurali Zohiriy va Abdurauf Fitrat asarlarida uchraydi. Fitrat tinish belgilarini turush belgilari nomi ostida o'rganib, “Nahv” asarida 12 ta tinish belgisini keltiradi [2].

Hozirgi o'zbek tilida 10 ta tinish belgisi mavjud bo'lib, ularning o'z tarixi, grafik shakli va qo'llanishning ilmiy asoslari mavjud.

1.	Nuqta (.)	6.	So'roq belgisi (?)
2.	Vergul (,)	7.	Undov belgisi (!)
3.	Nuqtali vergul (;)	8.	Ko'pnuqta (...)
4.	Ikki nuqta (:)	9.	Qavs (( ) , [ ])
5.	Tire (—)	10.	Qo'shtirnoq – (“ ” , « »)

O'zbek tilidagi tinish belgilari qo'llanilishiga ko'ra ikki xil bo'lib, gap oxirida qo'llaniluvchi tinish belgilar (nuqta, ko'pnuqta, so'roq va undov belgilari) hamda gap ichida qo'llanuvchi tinish belgilar (vergul, nuqtali vergul, tire, ikki nuqta, qavs, qo'shtirnoq)dan iborat. Bu jihatdan xitoy tilidagi tinish belgilarning birinchi turi “dianhao” (点号) nomli tinish belgilari ham huddi shunday ikki turga ajratilgan edi. O'zbek tilidagi tinish belgilari qo'llanish usuliga ko'ra yakka holda qo'llanuvchi tinish belgilari (bunga faqat ikki nuqta kiradi) va yakka va takror qo'llanuvchi tinish belgilari (qavs, undov, so'roq yakka holda ham, takror ham qo'llaniladi. Masalan, qavs yopiluvchi qavs shaklida qo'llanganda yakka ishlatiladi)ga bo'linadi [2].

O'zbek tilidagi tinish belgilari tuzilishiga ko'ra bir tarkibli tinish belgilari (vergul, tire, nuqta) va ko'p tarkibli tinish belgilariga (ikki nuqta, nuqtali vergul, qavs, qo'shtirnoq, ko'pnuqta, so'roq va undov belgisi) ajratiladi. Ko'p tarkibli tinish belgilari tarixan ikki va undan ortiq belgilardan tashkil

topgan bo'lib, ularga hozirgi kunda bir grafik belgi sifatida qaraladi.

Ilmiy manbalarda o'zbek tilidagi tinish belgilari vazifasiga ko'ra uch guruhga bo'lib o'rganilgan. [4, 54-b]. Birinchi guruh chegaralovchi tinish belgilari bo'lib, ularga qo'shtirnoq va qavs kabi tinish belgilari kiradi. Ikkinchi guruh ayiruvchi tinish belgilari bo'lib, bu guruhga nuqta, so'roq, undov, nuqtali vergul kabilar kiradi. Uchinchi guruh murakkab vazifali tinish belgilari bo'lib, bu tinish belgilar matn qismlarini o'rni bilan ham ajratish, ham chegaralash, ba'zan esa biriktirish vazifasini bajaradi. Masalan, ikki nuqta ajratish va biriktirishga, vergul va tire ajratish, chegaralash, biriktirishga xizmat qiladi. Ko'pnuqta esa fikrning bo'linishi, qisqarishi kabi vazifalarni bajarish uchun hizmat qiladi [2].

Umumiy qilib aytganda xitoy tilida tinish belgilarning soni 17 ta bo'lib, ularning qo'llanilishi va vazifalari 2012-yilning 1 iyunida muomilaga kiritilgan “GB/T 15824-2011” standartida aniq ko'rsatib o'tilgan. Xitoy tilidagi juda ko'p tinish belgilari o'zbek tilida va umuman boshqa tillarda

mavjud emasligi tufayli, tarjima jarayonida ularning o'zbek tili me'yorlariga mos tushadigan tinish belgilari bilan qo'llanilishi va vazifalari, gapda bildirgan ma'nosiga ko'ra almashtirishni talab qiladi.

ADABIYOTLAR

1. 贺国伟, 历琳. 现代汉语标点符号数字用法规范手册. – 上海: 上海辞书出版社, 2011
2. Mahmudov N., Madvaliyev A., Mahkamov N., Andaniyozova D. O'zbek tili me'yorlari (puntuatsiya). – T.: "Zamin nashr", 2021. -232b.
3. 教育部语言文字信息管理司, 组编. 语言文字规范标准. -北京: 商务印书馆, 2017 (2021重印) -668页
4. Nazarov K. O'zbek puntuatsiyasi tarixi. -T.:1976
5. G'oziyev H. O'zbek puntuatsiyasining tarixiy taraqqiyoti. -T.: 1979
6. Alimuhamedov R. Qadimgi turkiy bitiklarda puntuatsiya va manni anglash uchun ishlatilgan ishoralar haqida. Xorijiy filologiya. 1-son. -T.:2016